

Predrag Krstić¹

Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet u Beogradu

Originalni naučni rad

UDK 338.124.4:179.8"2007/2009"

316.324.8:316.752/.758

330.342.14:330.33.01

Predat: 20.10.2016

DOI: 10.2298/SOC1701024K

SVINJOLIKI GOSPODARI SVEMIRA: DA LI JE POHLEPA KRIVA ZA FINANSIJSKU KRIZU?

Pigface Masters of the Universe: Whether it is the Greed to Blame for the Financial Crisis?

APSTRAKT: U prvom delu rada izlaže se i analizira argumentacija za popularno uverenje da je pohlepa kriva za svetsku finansijsku krizu iz 2008. godine. U drugom delu navode se protivargumenti koji osporavaju taj stav na dva načina: jedni ukazujući da pohlepa nije glavni, jedini ili da uopšte nije krivac, a drugi da nije dovoljno predstavljeno u kojoj meri je kriva, da nije uzeta u obzir njena „strukturna” već samo individualna dimenzija. Završni deo rada sugeriše izvesni socijalnopsihološki pristup koji bi osvestio granice objašnjenja ekonomskih (s) lomova neregulisanom pohlepom, ali i omogućio da se dovedu u pitanje i operativno tematizuju izvesne zakonomernosti kako u cikličnoj smeni uspona i padova u savremenom kapitalizmu tako i u protivrečnoj recepciji i razumevanju koncepcije sticanja i nastojanju da se organizuje društvo na njenim temeljima.

KLJUČNE REČI: pohlepa, finansijska kriza, kapitalizam, ekonomija, tržište.

ABSTRACT: First part of the paper presents and analyzes some of the main arguments, which support the popular belief that greed is to blame for the 2008 financial crisis. The second part lists the counter-arguments that challenge this position in two ways: one set of arguments claims that greed is either not the main and single factor, or that is not the culprit at all; the second set, on the other hand, states that the scope of its influence is undermined and underrepresented, as well as that it is not considered in its 'structural' but only individual dimension. The final part of the paper presents a specific socio-psychological approach that could elucidate the extent to which unregulated greed could cause economic breakdowns. In addition, this approach attempts to question and operationally thematise implicit laws of modern capitalism with regard to both the recurring ups and downs that characterize it and the contradictory understanding and reception of the concept of acquisition, upon which it tend to built society.

KEY WORDS: greed, financial crisis, capitalism, economics, market.

1 krstic@instifdt.bg.ac.rs

Pohlepa je kriva: anatomija vinovnika

„[N]e bismo bili u ovom haosu da neki ljudi nisu bili tako prokletu pohlepni” (Garnaut i Llewellyn-Smith, 2009: 17) – to bi mogla biti tačka saglasnosti mnoštva rasprava oko toga šta ili koga treba kriviti za finansijsku krizu 2007–2009. godine. Neposredno nakon krize učinilo se da pohlepa najubedljivije objašnjava ne samo „pucanje američkog stambenog mehura”, nego i bezmalo kolaps glavnih poslovnih sektora, poljuljanu stabilnost finansijskih institucija, usporavanje rasta globalne ekonomije, zatvaranje fabrika, plimu nezaposlenosti, topljenje uštedevina hiljada Amerikanaca, šatore koji udomljavaju kreditne izbeglice čiji domovi su pali pod hipoteku, kao i, s druge strane, uvišestručene plate i bonuse finansijskih rukovodilaca firmi čiji su zaposleni izgubili poslove. Kada je finansijska kriza zapretila ne samo stabilnosti Sjedinjenih Država, već i raspadom svetske ekonomije, stečajem banaka i osiguravajućih društava, i kada su ih Bušova administracija i Kongres izbacili polaganjem kaucije, pouzdanje u samoregulaciju tržišta i u korporativno upravljanje urušilo se, a dozvan je i provereni žrtveni jarac: Vol Strit.

Dramatizovana deskripcija krize uočava putanju od početne neverice da finansijske institucije dostojne poštovanje kolabiraju jedna za drugom do „ljutnje i potrebe da se pronađu i kazne krivci”, te javnog osramoćenja koje je snašlo dotad poštovane vlade, regulatorne organe i, ponajviše, bankare. Mediji, film i pozorište su krivicu naročito pripisivali pohlepnim i podmitljivim bankarima (McDowell, 2011: 193). Bankar je već bio junak javnih predstava u doba deregulacije osamdesetih i donekle devedesetih, ali se sada vratio u drugom okruženju i u drugom svetlu: u novinama se nisu više nalazili samo grafikoni vrtoglavih uspona i padova akcija, već i fotografije, portreti i karikature bankara koji su postali – svinjoliki zlikovci. Isti oni bankari koji su nekada hvaljeni zbog odlučne preduzimljivosti defilovali su kao ruglo popularnim tekstovima, pozorišnim binama i filmskim platnom (McDowell, 2011: 194).

Ali, pre toga se desila još jedna „smena paradigme”. U poslednjoj četvrtini dvadesetog veka novi „seksi pohlepan” svet londonskog Sitija (Thrift, Leyshon i Daniels, 1987) ponosno se pomerio sa stručnih stranica štampe i akademskih časopisa na veću scenu: amblematični film *Vol Strit* i neki pozorišni komadi i TV serije s kraja osamdesetih „uveli su širu javnost u zavodljive živote superbogataša i zaposlenih u Sitiju, koji su uvećali svoje bogatstvo kockajući se na tržištu novca” (McDowell, 2011: 195). Bankari, i u stvarnosti i u njenoj medijskoj obradi, nisu više bili staloženi, obzirni, porodični finansijski savetnici lokalnog ogranka banke, već energični akteri na globalnoj sceni koji se šepure duž deregulisanoj pejzaža globalnog kapitalizma (Friedman, 2006). Još početkom novog milenijuma deregulacija u Sitiju Londona i Vol Stritu Njujorka činilo se da omogućuje rekordni profit. Bankari su izgledali sigurno u svojoj poziciji „gospodara svemira”, univerzuma koji naseljava sveprožimajući svet novca. Kultura investicionog bankarstva je devedesetih već uveliko podrazumevala mlade pretendente – bučne, bujne, „raskalašne đokice” (Lewis, 1989: 13).

Njihovo samopouzdanje je iščezlo možda tek 2008, kada je globalni finansijski sistem gotovo oboren. Tada je podrška države, a ne deregulisane

snage tržišta, sprečila kolabiranja svetskog finansijskog sistema. Apetiti bankara za državnom regulacijom njihovih aktivnosti, međutim, brzo su oslabili pošto je takozvano „kvantitativno popuštanje” spasilo većinu banaka. Finansijska kriza se onda prikazivala kao „uzbudljivi vrtlog ili kao moralna kaža”: „Do sredine 2010. čini se da je ustanovljen novi žanr tekstova o finansijskom padu, koji se u knjižarama pri samoposlugama i aerodromskim prodavnicama utrkivao sa ranijim žanrom priča o bedi porodice”(McDowell, 2011: 196). I konačno se u neprebrojanim knjigama i tekstovima, laičkim i naučnim, zapatio i pretegao popularni lik pohlepnog i podmitljivog finansijskog direktora, taštog i goropadnog bankara, razmetljivog i podmuklog finansijera – koji neobuzdano rizikujući žrtvuje ljudske sudbine (McDowell, 2011: 199). „Tačan obim u kojem su ti tekstovi uticali na talas gađenja prema bankarima koji se širio od 2008. teško je proceniti, ali je uticaj jasan” (McDowell, 2011: 196).

Ljudi koji su vodili sada osramoćene institucije i sa produbljanjem krize su se, međutim, predstavljali kao mladi, aktivni muškarci, koji su zdušno prihvatili kulturu rizika – kao i ogromne bonuse za koje su smatrali da im po pravdi pripadaju. Uverenost bankara u vlastitu nepogrešivost (bio) je deo te kulture u kojoj je teško kontrolisati ponašanje, na stranu priznati neuspeh (uporediti Ackert, Church i Deaves, 2003; Elster, 1996; Shiller, 2005). Retrospektivno se tako ispostavilo da je „hibris” bio dominantna emocija ove tragične priče u vreme kada se verovalo da je beskrajna bujica profita nezaustavljiva (Cohan, 2009). Slobodno tržište je prestalo da bude jedan način aranžiranja sveta uporediv sa drugima, ukazuje Lančester (Lanchester), i postalo je stvar skoro mistične vere nepodložne racionalnoj proceni i argumentaciji: u tom sistemu finansijska industrija je izumela klasu sveštenika i magova koji su, najzad, počeli tako i da se ponašaju (Lanchester, 2010: 13). Čak i kada je postalo očigledno da su dugovi prekomerno narasli mnogi izvršni direktori su i dalje verovali da su oni i njihove banke „preveliki da bi propali”. Još novembra 2009. Lojd Blankfejn (Lloyd Blankfein), direktor Goldman Saksa, ozbiljno je branio bankare tvrdnjom da „rade Božji posao”. A najveći broj njih nije bio sklon da se odrekne svog raskošnog stila života čak i kada su najgori aspekti krize javno osuđeni (McDowell, 2011: 201).

Osuda je bila žestoka. Čitava „kultura pohlepe” proglašena je jedinom, glavnim ili jednim od glavnih krivica za katastrofalnu finansijsku krizu, i u stručnoj i u najširoj javnosti. Senator Džon Mekejn (John McCain) je govorio o „pohlepi, korupciji i preteranosti” Vol Strita, koji je „tretirao američku ekonomiju kao kasino” (Klein, 2008: 1). Čarls Kolson (Charles Colson), osuđenik u aferi Votergejt koji je u zatvoru postao evangelistički sveštenik, problem je detektovao u „nikakvim moralnim ograničenjima nekontrolisanoj pohlepi” (Colson, 2008). Bezbrojni blogeri i kolumnisti gramzivošću su objašnjavali bezmalo sve neprilike u svetu, ali i nemali broj naučnika i privrednika je delio to mišljenje. Britanski poslovni magnat, investitor i filantrop, Ričard Branson (Richard Branson), u intervjuu za CNN objavljuje da je razlog što se ekonomija našla u krizi, „u osnovi, pohlepa i prevelika potrošnja, u oba sektora, privatnom i državnom”, a Manfred Maks-Nev (Manfred Max-Neef), čileanski ekonomista, aktivista u borbi protiv nepravde i siromaštva i laureat brojnih međunarodnih priznanja, tvrdi: „Cijela

globalna kriza koju živimo proizvod je pohlepe. Pohlepa je danas prevladavajuća vrijednost u svijetu i ako se tako nastavi, s nama je svršeno. Ekonomija treba služiti ljudima, a ne ljudi ekonomiji” (prema Talidari, 2009).

Junu 2012. ministar finansija Velike Britanije je priznao da je u godinama „2005, 2006. i rane 2007, [postojala] evidencija sistematske pohlepe koja narušava finansijski integritet i stabilnost” i da je nestašluk ključnih igrača u londonskom finansijskom sektoru „uzdigao pohlepu iznad svih ostalih problema i bacio ekonomiju na kolena” (Osborne, 2012). S druge strane okeana, vrhunac krize podudario se sa predsedničkom kampanjom. Još uvek predsednički kandidat, senator Barak Obama (Barack Obama), marta 2008. kritikuje lobiste, „pohlepne biznismene” i „samozadovoljne vašingtonske političare” zbog stvaranja „etike pohlepe” koja je odgovorna za kućevlasničku krizu. Oktobra iste godine on je već nagrdio tu „etiku” koja je obuzela Ameriku – „Živimo u doba lakog novca, u kojem nam se dopušta, i čak se podstičemo. da trošimo bez ograničenja; da pozajmljujemo umesto da štedimo” – i zapazio: „Jedan od razloga ove krize jeste što su svi živeli iznad svojih mogućnosti. Direktori su postali pohlepni. Političari su potrošili novac koji nisu imali. Kreditori su prevarili ljude da kupuju kuće koje nisu mogli da priušte, a neki su znali da ne mogu da ih priušte i svejedno ih kupili” (Obama, 2008). Na početku predsedničkog mandata, u govoru 9. januara 2009. koji je trebalo da objavi Američki Oporavak i Plan reinvestiranja, izričito opet okrivljujući pohlepu za krizu, Obama je ukazao na neophodnost „reformisanja slabog i zastarelog regulatornog sistema tako da možemo da izdržimo finansijske šokove i zaštitimo potrošače, investitore i poslove od bezobzirne pohlepe i preuzimanja rizika koji nikada više ne sme ugroziti naš prosperitet”, a nakon objavljivanja da je kompanijama koje su primile pomoć prema programu spasavanja korporacija dodeljeno ukupno osamnaest milijardi dolara, obećao je kompenzaciju i objavio u jednom od svojih nedeljnih radio obraćanja, januara 2010, da „američki narod neće oprostiti niti tolerisati takvu aroganciju i pohlepu” (prema Cushman, 2015: 16).

Takva prognoza, uprkos ili zahvaljujući dijagnozi, nije se pozakazala tačnom. Za razliku od klasične tragedije, rasplet ove drame – pod uslovom da je uopšte okončana – nije bio katarzičan za publiku. Postojala je „žrtva” – mnoge banke i njihovi direktori su sišli sa scene – ali očekivana katarza kroz pad ili iskupljenje individualnih heroja se nije dogodila. Prema popularnom gledištu, pojedini bankari su doduše dobili zasluženu kaznu, ali su uobičajeni bili i zahtevi za izvinjenjem, pa je čak i samoubistvo smatrano prikladnim (Lanchester, 2010: 62). Štampa je 25. septembra 2008. objavila fotografiju protestanta koji drži plakat ispred njujorške berze sa sažetim zahtevom „skočite, govnaři” (*jump, you fuckers*), koji će Džejn Barnet (Gene Burnett) iskoristiti za naslov pesme. Ali umesto odmazde, odlučeno je da se državnom intervencijom zaprepašujućeg obima većina banaka i kompanija za osiguranje i finansijske usluge spasi, jer je prosuđeno da su zaista „prevelike da bi propale”. Vlade Sjedinjenih Država i Ujedinjenog Kraljevstva, u strahu i za vlastitu sudbinu, prebacile su ogromne sume novca – u krajnjoj liniji poreskih obveznika – u finansijske sisteme (Sorkin, 2009; Ritholtz i Task, 2009). Uprkos gestovima veće regulacije i nekim kaznama, samo godinu dana kasnije isplaćeni su opet ogromni bonusi – „jer se shvatanje

stvarnosti bankara i posledica njihovih postupaka činilo udaljenim kao 2007, pre onoga što je možda zaista bio kolaps globalnog finansijskog sistema”: „Na kraju komada Dejvida Hera [David Hare] *The power of yes* lik novinara koji prati finansije objašnjava: ‘Oni [bankari] jednostavno ne misle da su učinili išta loše. Ti ljudi iskreno veruju da su gospodari svemira’, (McDowell, 2011: 202; uporediti Hare, 2009: 63).

Pohlepa nije kriva: nedovoljnost osude

Naskoro se, međutim, pokazalo da stvari u vezi sa savremenom finansijskom krizom i njenim razornim posledicama stoje složenije od popularnog objašnjenja pomahnitalom pohlepom. Ukazano je da je efektno „konvencionalno” objašnjenje krize osuđivanjem”preterane pohlepe” – pohlepe bankara, čiji su sve viši bonusi finansirani opasnim igranjem tuđim novcem, pohlepe sve zaduženijih potrošača koji su krenuli u beskrajni *shopping* pir, pohlepe rasipnih vlada – nije i efikasno: „Nije reč samo o tome da je ‘preterana pohlepa’ suviše pojednostavljena; reč je o tome da nas smeštanje krivice na taj način vodi traganju za pojednostavljenim rešenjima. Tako nam je rečeno da put oporavka leži u boljoj regulaciji finansijskog sektora, u ‘razboritoj upravi’; da moramo da ‘stegnemo kaiš’ i iskupimo naše grehe iz prošlosti podnošenjem isposništva koje nameće vlada – ili da moramo da učinimo i jedno i drugo istovremeno” (Irvin, 2014: 376–377).

Vremenom, štaviše, izlazi na videlo da pohlepa niukoliko nije eksces nego je u samom temelju zapadnih društava slobodnog tržišta. Primećuje se da su mnogi pojedinci i mnoge prakse koji se sada kude donedavno slavljani zbog svojih inovativnih doprinosa: samo nekoliko meseci pre talasa korporativnih skandala ono što se tada nazivalo „pohlepa” prepoznavano je kao „preduzetništvo, ambicija, pamet ili dovitljivost”. Kada su vremena dobra, kada svi zarađuju, slavimo „poštovanu rođaku” pohlepe, ambiciju. Kada se pogleda kroz mračni objektiv puknutog mehura nekretnina, masovnih otpuštanja i neizvesne budućnosti, skloni smo da denunciramo lažnu ekonomiju u kojoj su pohlepa i prevara uzele maha. Zapad, ukratko, ima ambivalentan odnos prema vlastitoj požudi za bogatstvom. „U kulturnoj teoriji afirmišemo ambiciju, ali u individualnom iskustvu mrzimo kad nas obuzme, kaže Filis Tikl [Phyllis Tickle]: ‘Skloni smo da odobravamo pohlepu sve dok nas ne ošamari u lice’, (Kirby, 2008).

Protiv inauguracije pohlepe u ekskluzivno objašnjenje savremenih nezgoda, osim toga, govori uostalom već uvid da ona nije novi fenomen, već je, naprotiv, „izvanredno stabilna antropološka konstanta” (Prole, 2015: 75). U hrišćanstvu je „zvanično” bila drugi po snazi od sedam smrtnih grehova, a prvi hrišćanin Pavle (Prva poslanica Timoteju, 6:10) proglasio ju je „korijenom sviju zala”. Osim toga, postoji još ubedljivije svedočanstvo o „nesingularnosti” skorašnje krize: skandali su u Vol Stritu zabeleženi i u devetnaestom veku, a „finansijske budalaštine” su i znatno dugovekije (Auletta, 1986; Reinhart i Rogoff, 2009). O postojanosti „antropološke konstante” pohlepe tako svedoči ne (samo) njena nužna ili možda

čak konstitutivna uloga u kapitalizmu, već i prekapitalistička osuda sticanja unutar društvenih okvira tadašnjih praksi sticanja.

Ovako ili onako, pokazuje se nedovoljnom (re)konstrukcija prema kojoj je navodno tek nekoliko trulih jabuka u Vol Stritu – gramzivi investicioni bankari, korumpirani političari i beskrupulozni lobisti – napravilo haos i u ostalim ulicama. Istovremeno, čini se da se na najmanje dva načina može ustanoviti ta nedovoljnost objašnjenja krize pohlepom: pohlepa nije bila jedini, isključivi ili glavni uzrok krize ili – upravo suprotno – krivica pohlepe nije zahvaćena u svim dimenzijama njenog rasprostiranja.

S jedne strane, Medoukroft (Meadowcroft) možda najeksplicitnije razvejava „mitove o tržištu” koji su isprovocirani finansijskom krizom. Nalazi da su tri najistaknutija i da nijedan od njih ne može da izdrži „strožije ispitivanje”: „(1) važan uzrok krize bila je pohlepa bankara i drugih zaposlenih u finansijskom sektoru; (2) značajan uzrok krize bilo je odsustvo regulacije; (3) kriza na neki način potvrđuje analizu kapitalizma Karla Marksa [Karl Marx]” (Meadowcroft, 2010). Bankari su se, obrazlaže se, ponašali ne pohlepno nego razborito pre sloma, kupujući visoko rizične obveznice od institucija koje zadovoljavaju posebne regulatorne zahteve. Regulatorni okvir je međutim bio problem: on je omogućio da se visoko rizične obveznice klasifikuju kao da su niskog rizika i maskirao istinsku prirodu aktive koja se prodavala. Isto tako nije tačno da pre krize finansijski sektor nije bio regulisan: svaka država imala je centralnu banku i nezavisne regulatorne agencije, a Bazelski sporazum je upravljao aktivnostima finansijskih institucija na međunarodnom nivou. Ako je kriza delom bila uzrokovana nedovoljnim kapitalom u određenim bankama, onda je to bio neuspeh regulacije a ne rezultat odsustva regulacije. Najzad, „najbizarnijim” mitom Medoukroft smatra predstavu da finansijska kriza nekako potvrđuje analize kapitalizma Karla Marksa. Osim „Marksove apokaliptičke vizije društvene propasti” kroz niz uspona i padova, slom manjih firmi i preživljavanje tek nekoliko ogromnih korporacija, te polarizovanje zajednica na manjinu vrlo bogatih i većinu vrlo siromašnih – što bi sve moglo ukazivati na opravdanost njegovih anticipacija – postoji i, smatra se, neuporedivo plauzibilnije „standardno objašnjenje privrednog ciklusa kao tekućeg procesa porasta i retrakcija”, koje dele mnoge druge škole ekonomske analize.” Pitanje je onda da li se kriza uklapa u standardni model privrednog kruga rasta i retrakcije u okviru ukupne putanje nagore ili u marksistički model bede ogromne većine stanovništva skupa sa likvidacijom svih firmi osim najvećih? Zasigurno osnovni zdrav razum, na stranu sva ekonomska evidencija, ukazuje na prvi scenario a ne na drugi” (Meadowcroft, 2010). Ukratko, finansijsku krizu nisu uzrokovali pohlepni bankari, ona ne ilustruje patologiju neregulisanog slobodnog tržišta i ne daje verodostojnost Marksovim analizama već, naprotiv, predstavlja „krizu socijaldemokratske države koja dokazuje ogromnu štetu koju može napraviti neuspeh regulacije” (Meadowcroft, 2010).

Na istom tragu rezonuje i Klark (Clarke): „Dok je regulacija tržišta propala, ‘kapitalizam’ kao celina nije. Moderne ekonomije su, najvećim delom, ‘mešane

ekononije' koje već podležu ekstenzivnoj vladinoj intervenciji i regulaciji ali, unutar kojih, tržišni neuspesi i dalje postoje. Globalna finansijska kriza sugerise da se treba usredsrediti na eliminaciju tih neuspeha, a ne na zanemarivanje efikasnosti koju je donelo tržište" (Clarke, 2009: 376). U slučaju globalne ekonomske krize postojali su samo „tržišni neuspesi” koji proizlaze iz onih ekonomskih faktora koji su imali „prednost asimetrične informacije pri sučavanju sa neizvesnošću”: „Ljudi iskorišćavaju takve asimetrije informacija da poboljšaju vlastiti interes o trošku društva. Problem nije bio u 'pohlepi' ovih agenata, kao što su sugerisali moralizujući političari. Koliko god neprivlačna mogla izgledati, pohlepa je bila važan pokretač ljudskih poslova kroz istoriju. Problem je bio u neuspehu da se predvide te nevolje i da se reše. To je regulatorni neuspeh a ne intrinzični deficit kapitalizma” (Clarke, 2009: 379–380).

Zalažući se za „radikalnu reformu institucija povezanih sa finansiranjem i realnom ekonomijom”, slično, najzad, i Frimen (Freeman, 2010: 163) detektuje tri glavna objašnjenja kojima su posmatrači i analitičari nastojali da objasne „imploziju Vol Strita 2007–2009. i globalnu recesiju koja je usledila”. Finansiranje je bilo „tako neodgovorno destruktivno”, jer je etika pohlepe zarazila finansijere koji su preterano rizikovali i preduzeli društveno štetne akcije – kazuje verovatno najzastupljenije objašnjenje – „kao da su finansijska tržišta bila manje preokupirana zarađivanjem novca ranijih godina” i kao da pohlepa nije oduvek bila motivacija u tržišnom kapitalizmu. Drugi su koren krize našli u hormonima – u višku testosterona kod trgovaca prašinarima i donosilaca odluka (McDowell, 2010) – imajući u vidu one „animalne duhove” u kojima je Kejn (Keynes) video „dublji” uzrok špekulativnih oscilacija. Studije koje detektuju koji delovi mozga „zasvetle” pri endokrinim radnjama koje prate preuzimanje finansijskog rizika obezbedile su naučnu potporu za tu hipotezu. Godine 2008. Alen Grinspan (Alan Greenspan), „prvosveštenik” slobodnog tržišta, predsedavajući Federalnih rezervi Sjedinjenih Američkih Država od 1987. do 2006, koji je najedared još 2002. godine počeo da proziva „infektivnu” gramzivost (Greenspan, 2002; Binswanger, 2002), izneo je najzad mišljenje da je Vol Strit pao delom zbog toga što su prognozeri rizika ograničili svoje analize podataka na razdoblje kada je tržištu išlo dobro (Thibodeau, 2008). Konačno su 2010. godine neki finansijski lideri rekli Kongresu da oni jednostavno ne razumeju šta se dešava i da se stoga ne mogu okriviti (Braithwaite, 2010). Frimen sugerise da, umesto da tragamo za objašnjenjima finansijske katastrofe u nekompetentnosti, nemoralu ili hormonalnoj neravnoteži, treba da uočimo ogromne svote novce isplaćene ljudima „na pozicijama”, koje su ih navele da donose kratkovide i rizične odluke isključivo u vlastitom interesu: „Hipoteza koja se čini najrelevantnijom u razumevanju ponašanja u finansijama jeste [umesto poslovično „đavo”] ‘novac ih je naterao da to učine’, (Freeman, 2010: 175–176; McLeaniNocera, 2010).

A novac nema boju ni ekskluzivnog pridržatelja, te je stoga teško i utvrditi ko je (sve) zapravo i s kojih razloga (bio) nemoralan. Šternberg (Sternberg) ukazuje da su etičari za globalnu finansijsku krizu na karakterističan način jednodušno osuđivali samo individualnu pohlepu (na primer, Tett, 2009:

Lewis, Kay, Kelsoi Larson, 2010), a da je potom ta optužba snašla i industriju finansijskih usluga i deregulaciju, ali da je „istinski nemoralno ponašanje zapravo bilo mnogo fundamentalnije, raširenije i pogubnije; njega je podsticala labava fiskalna politika a promovisali moralni rizici koje je generisala vlada” (Sternberg, 2013: 18). Prema Šternbergu, pohlepa je nesumnjivo motivisala neke finansijere i navela ih na „pokoje nemoralno ponašanje”, ali (čak) i finansijeri su bili „motivisani različitim vrstama impulsa: pritiskom vršnjaka i ponosom, modom i lenjošću, znatiželjom i iskrenom željom da iskušaju svoje kreativne talente i reše probleme”(Sternberg, 2013: 20). Tako se ispostavlja da je pohlepa zapravo „odgovorna za daleko manje poslovnih aktivnosti i, *a fortiori*, za manje poslovnih zala nego što se obično pretpostavlja”: „Štaviše, čak i da je pohlepa operativni motiv, ona je relativno jasan motiv: gramzivost je, u jednom važnom smislu, autokorektivna. Oni koji istinski žele da stiču i zadrže bogatstvo izbegavaće svako ponašanje, uključujući i nemoralno, koje umanjuje bogatstvo. Konačno i još fundamentalnije, čak i kad je pohlepa motiv, ona nema nužne posledice po etiku postupaka koje izaziva: moralni status postupka je u velikoj meri nezavisan od motiva koji je izaziva” (Sternberg, 2013: 21). Ukratko, zaista je bilo mnogo nemoralnog ponašanja u vezi sa rizičnim hipotekama ali, nasuprot popularnom mnjenju i medijskoj kampanji, većina nije imala veze sa pohlepom, predatorskom industrijom finansijskih usluga niti deregulacijom. Glavni vinovnik je bila „sveprisutna iracionalnost – uglavnom vladina – sistemska zamena ispravnog razumevanja objektivne stvarnosti, na kojoj se zasniva tržište, moralom koji pušta mašti na volju”.

Moglo bi se reći da dok su ekonomisti glavnog toka, okrivljujući kontekst koji je omogućio pohlepu, zapravo branili njenu „regulisanu” varijantu, nije s druge strane izostala ni reakcija u vidu zapažanja da nevolja sa optužnicom gramzivih bankara, lakom metom za samouverene braniocce, nije u potenciranju nego upravo u zamračivanju obima pohlepe koji je u finansijskoj krizi bio na delu. U Americi su bezmalo svima ruke bile zaokupljene brojanjem „fantomskog novca”: „dosluh običnih građana – naša krivica, ako hoćete – u celoj stvari se ne razlikuje od krivice NBA igrača. Razlikujemo se, većina nas, samo u stepenu, ne u nameri” (Tickle, 2004: 44). Majkl Tejlor (Michael Taylor) sugeriše da je brojnost pojedinaca koji su bili „deo priče” uporediva sa učesnicima lutrije koju „siromašni mogu videti kao prozor nade, koliko god neverovatan”. Od kreditnih kartica do hipoteka, pozajmice zaduženih daleko su nadmašivale prihode koji mogu da ih podrže i, „kada su prateći rizici prodati a odgovornost za njih podeljena i razvodnjena, poreskim obveznicima je ostavljeno da podrže zajmodavce da finansijski sistem ne bi potpuno propao”. Iza te individualne pohlepe, međutim, leži korporativna pohlepa, uverava Tejlor i ilustruje je „agresivnom ekspanzionističkom politikom” lanaca supermarketa koji žude za što većim delom tržišta. Ali možda je još gora „skrivena pohlepa” iste vrste: u Africi i Latinskoj Americi kompanije crpu resurse, troše zemlju i eksploatišu ljude da bi zadovoljili „apetite relativne manjine”. Pa ni tu nije kraj: „iza individualne i korporativne pohlepe leži institucionalna i sistemska pohlepa”, za šta su primer

„ekonomski sistemi” u kojima se čini da „reursi neizbežno teku od siromašnih zemalja ka bogatijima, te od lošije stojećih unutar društva ka bolje stojećima, što dovodi da proširenja jaza između bogatih i siromašnih” (Taylor, 2011: 301).

Takvo „nemoralno” ponašanje je pre pravilo korporativnog ponašanja nego izuzetak: ono je takoreći „sistemska mana kapitalizma” (Cornehl, 2004: 30). Iz institucionalne perspektive gledano, onda, poslednja finansijska kriza je primarno rezultat takve mane (Peukert, 2010) i provocira dovođenje u pitanje same ideološke osnove slobodnog tržišta. Njeno drugo ime, pohlepa, „leži skrivena u potrošačkim obrascima pojedinaca, u akcijama korporacija i u finansijskim i tržišnim sistemima ekonomskog poretka” (Taylor, 2011: 301). Stoga je, nastavlja Tejlor, isticanje pohlepne prakse bogatih bankara, bez ukazivanja na odvijanje „strukturne pohlepe” u koju smo svi upleteni, tek „vrh ledenog brega a ne potpuna slika moralnog rizika s kojim mislimo da se suočavamo”: „Razlika između siromašnog i bogatog nije što je jedan pohlepan a drugi nije, već što jedan ima daleko više prilika i moći da zadovolji svoju pohlepu. Pohlepa onda nije porok nekolicine već je rasprostranjen, da ne kažemo endemičan, u ljudskim poslovima: lično, korporativno i strukturno” (Taylor, 2011: 302).

Objašnjenje pohlepom, ukratko, nije kompletno samo zato što ona nije shvaćena u punom značenju – i u svom vekujućem „tajnom životu”. Taj tajni život pohlepe sačinjavaju individualizam, konzumerizam i zapanjujuća količina dostupnih dobara – koji se stapaju u lažnu verziju dobrog života. „Tragedija je da se nikada ne osvestimo o pravoj etičkoj prirodi problema”, zaključuje svoje religijski intonirano osporavanje toka koji je preuzela moderna ekonomija Slejter (Slatter, 2014: 500–501). Pohlepa stoga i može tajno da živi kao „izdajnička alhemija koja je oslobođena kada su novac i imovina obdareni sa više moći nego što treba da imaju”. Greška „rasuđivanja pohlepe” sastoji se u „hiperidentifikaciji” lične dobrobiti i sigurnosti sa finansijskom dobrobiti i sigurnošću. Finansijska sigurnost kao „kontrola budućnosti” nikada ne može da zameni „trajni mir koji ovaj svet ne daje” (Jevanđelje po Jovanu, 14:27): „To je stara poruka koja je uvek nova” (Slatter, 2014: 503).

Presuda: mehur pulsira

Moglo bi se reći da, u obe varijante, pobijanje svaljivanja isključive krivice na razobručenu individualnu pohlepu dolazi iz uvida u prenebregavanje razlikovanja „ličnih problema i strukturnih ili javnih tema”, iz manjka „sociološke imaginacije” koji brka dva nivoa analize „u pokušaju da objasni javna pitanja ličnim problemima ili istoriju biografijama pojedinaca”. Pitanja se, međutim, ukoliko je o sociologiji reč, generišu u odgovoru na dimaniku društvenog sistema i odvijaju se u širem strukturnom i istorijskom kontekstu unutar kojeg se karakter pojedinca tek uobličava. Tako bi i najpopularnije objašnjenje savremene finansijske krize ličnom pohlepom bilo izraz nesposobnosti da se izađe iz lične i po pravilu ideologizovane perspektive. „Pohlepa bez nadzora” javno je međutim

pitanje, strukturni problem, naglašavaju Hansenova (Hansen) i Movahidi (Movahedi), a ne problem karaktera pojedinca. Štaviše, tek „ne biti pohlepan u savremenom društvenom i ekonomskom sistemu, recimo kapitalizmu, može se smatrati patološkom manifestacijom, slučajem ličnog problema” (Hansen i Movahedi, 2010: 368, 369). Posle Marksa, autori iznova upozoravaju da je „apsolutni nagon za bogaćenjem” (Marks, 1978: 522) odredbena odlika trenutnog ekonomskog sistema i ni na koji način nije iracionalna ili patološka. Tržišno ponašanje je vanmoralna manifestacija ekonomskog sistema, a pohlepa je nužni deo kapitalizma (Hansen i Movahedi, 2010: 369).

Gvozden i Lošonc, slično, insistiraju na toj „objektivno-sistemske uslovljenosti pohlepe”, na tome da se pohlepa ne osudi tek „moralistički” i „pretoči u neku pretpostavljenu ‘malignu subjektivnost’ koja je kongruentna sa današnjim tokovima kapitalizma”. Upozorenje na strukturne činjenice je protivotrov takvom (ne)razumevanju: „način delovanja kapitalizma natpisuje forme subjektivnosti, kapital kao samovalorizirajući ‘entitet’ može da deluje (barem relativno) nezavisno i od subjektivnih kapaciteta, registra, motivacionih struktura, kao i od subjektivnosti pohlepe” (Gvozden i Lošonc, 2015: 41–42). Prema pristupu koji preporučuju autori, fenomenu pohlepe se, štaviše, možemo približiti „tek ako imamo na umu strukturalno-objektivne-determinacije koje uokviruju subjektivni registar ljudi, podrazumevajući i pohlepu kao motivacionu snagu”: „pohlepa je duboko utkana u robu i njene metamorfoze, u njenu objektivno/subjektivnu egzistenciju” (Gvozden i Lošonc, 2015: 62–63).

Isprovociran popularnim viđenjem finansijske krize koje se usredsređuje na individualizovanu pohlepu, ali sada i ovim „ozbiljnijim” raspravama koje se usredsređuju na „institucije”, Skidelski (Skidelsky) zaključuje da te dve, čini se, jedine dostupne direkcije nisu lako pomirljive i razlog su nekoherentnog odgovora na finansijsku krizu: „Naslednici smo dve tradicije mišljenja o bogatstvu, koje leže jedna pored druge u našim umovima bez mešanja” (Skidelsky, 2011: 34). S jedne strane je autoritet klasične antičke i hrišćanske tradicije koji kazuje da je ljubav prema novcu izvor zla i siguran put u korupciju i ropstvo. Ona je dominirala moralnim diskursom milenijumima, sve dok je nije prekrila jedna druga tradicija, koja počinje s prosvetiteljstvom i za koju je stvaranje bogatstva savršeno bezopasna ili čak dobroćudna aktivnost – pod uslovom da je zakonski omeđena (Skidelsky, 2011: 34). Sa trijumfom potonje, njeni stavovi su zavladaali našim glavama – i smestili se u „centre političke moći i u disciplinu ekonomije” – ali ne i u naša srca. Osećanja su se odvojila od mišljenja, pa je danas teško uvideti ne samo kako ljubav prema novcu predstavlja greh, već kako je ikada moglo da bude smatrano grehom. „‘Pohlepa’ je proterana skupa sa ‘požudom’ i ‘perverzijom’ na margine moralnog jezika, gde još samo sveštenici i demagozi žele da je pretresaju” (Skidelsky, 2011: 34).

Kušman (Cushman), međutim, ukazuje da je ta margina pokretna, da su se u čitavoj američkoj istoriji smenjivali slavljenje sticanja i pozivi na asketizam, da se kultura kritike kapitalizma razvijala istovremeno sa razvojem kapitalizma upravo

kao kritika „greha” viška sticanja, da, štaviše, taj „dijalektički proces ilustruje fundamentalnu i jednu od najupečatljivijih protivrečnosti kapitalizma”, koja se očitovala i u „diskursu pohlepe tokom velike recesije 2008” (Cushman, 2015: 9, 11). Vol Strit, čija je berza prethodno dostigla istorijski vrhunac, ignorisao je neizbežnost pada privredne aktivnosti, odnosno ciklusa „ekspanzije i kontrakcije tržišta”. Kada je potonje došlo na dnevni red, američkom kulturom se raširio „moralni diskurs optuživanja”: „Haos i neizvesnost nove situacije – predstavljene u javnoj sferi kao mogući ekvivalent velike depresije – zahtevali su moralni obračun koji bi objasnio događaje, pomogao da se kazne prestupnici i obnovi moralni poredak koji su rastrgle ‘mračne sile’ kapitalizma” (Cushman, 2015: 9).

Kapitalizam, shvaćen kao „ekonomski sistem koji naglašava sticanje u ime vlastitog interesa i javnog dobra”, uvek je međutim bio, uverava Kušman, ograničen kulturnim vrednostima samokontrole, asketizma i štedljivosti – vrednostima koje su širile pre svega religijske i obrazovne institucije i koje se uvek iznova „gromoglasno pojavljuju u doba anksioznosti i krize” (Cushman, 2015: 9). U doba ekonomskog uspeha slabosti i opasnosti kapitalizma se kamufliraju „diskursom prosperiteta i opštom sakralizacijom sticanja i potrošnje”, ali sa ekonomskim opadanjem slavljenje sticanja i potrošnje uzmiče pred kritičkim moralnim „diskursom asketizma”, čija je središnja odlika „govor pohlepe”: „Govor pohlepe je rečnik neodobranja koji se koristi da opiše ‘ekonomsku devijaciju’ koja se može definisati kao preterano sticanje materijalnog bogatstva, kapitala ili dobara u okruženju oskudice” (Cushman, 2015: 9). Ekonomski lomovi izazivaju tu normativnu kritiku koja predstavlja „fundamentalni aspekt regulacije sticanja u kapitalističkom okruženju oskudice”: oni otvaraju prostor da se izraze integralne norme svakog kapitalističkog društva protiv „viška sticanja”, da do čak „ritualističkog” izraza dođe složeni simbolički univerzum prosuđivanja o prikladnim i neprikladnim ekonomskim aktivnostima, o normalnim i devijantnim ekonomskim praksama (Cushman, 2015: 10; uporediti Bourdieu, 2005).

„Govor pohlepa” je po pravilu prožet snažnim emocijama i indignacijom, koje se usmeravaju na posebne objekte i funkcija su posebnih socijalnih ili institucionalnih okolnosti (videti Nussbaum, 2001; Cushman, 2015: 10). Tako je središnji element „moralnog kritičkog diskursa o pohlepi” koji se pojavio u američkom političkom sektoru sa recesijom 2008. godine „moralna i emotivna osuda preteranog sticanja kao eksplanatorna i interpretativna strategija političkih elita”: „Etički, govor pohlepe ukazuje na kršenje normi pravičnosti i jednakosti u društvu oskudice. Afektivno, govor pohlepe je izraz indignacije i prezira onih koji ništa nemaju ili onih koji su izgubili ono što su imali” (Cushman, 2015: 10). Njime može da progovori, očekivano, strukturno podređena klasa bez izgleda da se uspne na klasnoj lestvici (radnička klasa u kapitalizmu) ili oni koji su *déclassé*, koji su izgubili sredstva u ekonomskim lomovima i mahinacijama (brojni „kućevlasnici” u Americi), ali i harizmatski likovi koji kritikuju pohlepu zarad političke probitačnosti (Obama) ili askete koje zastupaju novi vid egzistencije (Gandi). S obzirom na to, „govor pohlepe” služi različitim funkcijama: „Za radničku klasu, on može poslužiti kao oslonac za izgradnju identiteta i klasne

solidarnosti: 'mi radnici' protiv 'pohlepnih' vlasnika i šefova. Za gubitnike, može funkcionisati tako da podstiče kaznu, reparaciju ili da čak iznova uspostavi pravila kapitalističke ekonomske igre. Politički lideri koji otelovljuju asketske ideale ili koriste govor pohlepe u kampanjama često proizvode moćne sekularne teodiceje o kapitalizmu i nude onima koji moraju da žive sa kapitalizmom snažne moralne parametre granica sticanja ili prikladnih i legitimnih modusa sticanja" (Cushman, 2015: 10).

Kušman nalazi da je jedan od najvažnijih radova koji rekonstruiše kritički moralni diskurs kapitalizma, čiji je središnji deo oduvek bila kritika sticanja i pohlepe, *Kulturne protivrečnosti kapitalizma* Danijela Bela (Daniel Bell). U kapitalizmu, sapetom tradicijom katolicizma i protestantizma, Bel uočava istovremeni razvoj etosa neograničenog sticanja i moralne restrikcije takvog sticanja individualnim obuzdavanjem želje i potrošnje, ali je izričit da su ta ograničenja otpala u društvu nove kapitalističke moderne, koju odlikuje onaj beskraj nezasićenih „želja” koje se smatraju „potrebama” (Bell, 1976: xvii-xx). Dajući pravo Belu kada je reč o napetosti asketizma i sticanja, Kušman mu upućuje primedbu da, kada je reč o modernom kapitalizmu, Bel odstupa od „dijalektičkog mišljenja” odnosa sticanja i asketizma i pomera se ka svojevrsnoj teleologiji: „Umesto varijabilne smene i tenzije ta dva, čini se da tvrdi neumitnu pobjedu sticanja i 'lažne želje' ili 'pogrešno tumačenih potreba' u modernom društvu” (Cushman, 2015: 12). Belu je, ukratko, izmaklo razumevanje mogućnosti da se moralna kritika neumerenog kapitalističkog sticanja i zagovaranje ograničenja želja pojave u novim uslovima ekonomske krize kao „istrajni moralni diskurs uzdržavanja i kritike potrošnje, koji ostaje duboko ugrađen u kulturni ambijent kapitalističke moderne”: „Taj diskurs uzima različite forme, poput zlobne kritike Vol Strita u skorašnjoj ekonomskoj krizi, demonizacije banaka i drugih majkodavaca i osude građana koji nisu uspeli da razumeju da je prosperitet faza u kapitalizmu i u njihovom vlastitom životu, a ne trajno stanje” (Cushman, 2015: 12).

Belovu kritiku Kušman stoga smatra tipičnom za onu „retoričku kritiku tržišta koja tržište u polemičkom i moralnom kontekstu vidi kao destruktivnu silu, umesto da uvidi odnos između tržišta i kulture kao složenu teorijsku i empirijsku praksu” (Cushman, 2015: 12; uporediti Zelizer, 1988). Kušman bi, naime, da razume poreklo i ulogu kulturnih polemika o tržištu, a ne da polemise sa tržištem, odnosno protiv njega, kao što veruje da to čini i dalje dominantno nasleđe Marksa i Vebera, koji su (pre)naglašavali moć kapitalizma da uništi značenje i vrednosti. Takvom pristupu je bliža „moralna kritika kapitalizma” *Novog duha kapitalizma* Boltanskog (Boltanski) i Kapele (Chiapello). Kritika je i prema njihovom gledištu uvek prisutna u kapitalizmu i predstavlja ne samo neophodan nego i središnji deo njegovog razvoja. Pojedini segment ili kombinacija nekih od četiri osnovne kritike kapitalizma – 1. izvor je „raščaravanja” i „neautentičnosti”, 2. „opresivan” je prema „slobodi, autonomiji i kreativnosti”, 3. vodi „siromaštvu” i „nejednakostima” bez presedana i 4. uništava solidarnost promovisući „oportunistički” i „egoizam” (Boltanski i Chiapello, 2007: 37) – vazda je na delu u kapitalističkom društvu kao „društveni” ili „artistički glas”. Taj glas je glas

„indignacije”, te se kritike „mogu smatrati emotivnim izrazima metaetičkog sidrišta i brigom za prepreke koje se veruje da, makar implicitno, utiču na mogućnosti da ljudi ostvare svoju čovečnost” (Boltanski i Chiapello, 2007: 491).

Boltanski i Kapelova, u Kušmanovom tumačenju, priznaju ono do čega je potonjem presudno stalo: da se „kapitalizam po samoj svojoj prirodi sastoji od dijalektičkog legitimisanja ideologije sticanja i asketske kritike samog tog sticanja”, da on „nužno mora istovremeno da proizvodi i diskurs nezasićenosti i kritiku takve nezasićenosti”, te da „ako treba da preživi, kapitalizam mora istovremeno da stimuliše i obuzdava nezasićenost” (Cushman, 2015: 13; Boltanski i Chiapello, 2007: 497). Nezasićenost kapitalizma bi, naime, bez neke vrste moralne regulacije ishodovala nasiljem i društvenom dezintegracijom: upravo kulturna kritika sprečava da ljude „pojedu” prilike za nezasićenost koje obezbeđuje kapitalizam. Takva kritika pohlepe, prema Kušmanu, ne osuđuje posebno kapitalizam, koji je uvek nezasićen, već specifične ljude ili društvene entitete koji su joj se prepustili bez ikakvog normativnog okvira. Usredsređivanjem na pohlepne ljude i institucije, kritika kapitalizma tako ne osporava „fundamentalnu činjenicu da kapitalizam promovise nezasićenost, dok kultura podseća ljude da postoje granice takvoj nezasićenosti” (Cushman, 2015: 13; uporediti Yuran, 2014: 14–18). Boltanski i Kapela nas na taj način spasavaju od Belove pesimističke prognoze trijumfa sticanja i dopuštaju da ostanemo bliže empirijskoj realnosti kapitalističkih društava – zaključuje Kušman i prelazi na tu realnost.

On veruje, da su kritike pohlepe koje su se javile na početku velike recesije, najbolje videti kao dirkemovske „spektakularizovane” rituale, rituale koji su ispunjavali kulturni prostor društva dramatičnim kolektivnim reprezentacijama pohlepe kao greha i pripisivale taj greh posebnim organizacijama ili ljudima. Te kritike proizvodili su politika, mediji i religija, svako od tih polja u vlastitom registru. Njih je aktivirao mehnizam strukturne krize koja je vodila recesiji, ali ta kriza nije stvorila nove forme kulturne kritike: ona je omogućila ponovnu ekspresiju u različitim društvenim oblastima „dugotrajnih i tvrdokornih obrazaca normativne kritike koja je bila deo američkog kapitalističkog društva od njegovih najranijih dana, kao i razvoja srednjevekovnog kapitalizma pre toga” (Cushman, 2015: 14).

„Performativna drama” krizom aktivirane pohlepe, međutim, ima različit ishod u različitim sektorima društva. Tako je diskurs o pohlepi u predsedničkim izborima 2008. u Sjedinjenim Državama korišćen kao deo političke strategije i uticao je na rezultat, ali je vremenom ubedljivost te kulturne kritike izbledela, a pažnja koja se nekada jednodušno posvećivala moralnoj kritici neumerenosti zamenjena je resakralizacijom potrošnje (Cushman, 2015: 14). Posle samo godinu dana recesije Amerikanci nisu krivili velike korporacije i banke za nju. Ta transformacija javnoj mnjenju, prema Kušmanu, nije toliko zavisila od „pozitivnih korekcija na berzi”, koliko od izvesne strukturne zakonomernosti: „Funkcionalna korist govora pohlepe je ograničenog trajanja, i za političare koji ga koriste i za one koje nastoje da instruišu kako da se na ispravan način

stiće. Osuda pohlepe ubrzo gubi svoju delotvornost kao političko oružje i gubi svoju privlačnost za kapitalističko građanstvo, koje želi da se vrati 'prosperitetu' i potrošnji. Korporacije, potrošnja, neumerenost, sve postaje opet deo slavljenja američkog načina kapitalizma, a političari koji nastavljaju da koriste govor pohlepe kao opravdanje za vlastite ekonomske strategije počinju da zvuče arhaično i, zapravo, neamerički. Dijalektika sticanja i asketizma se odigrava u prostoru ekonomske krize kao drama u kojoj kritika pohlepe uzmiče pred 'ponovnim slavljenjem' traganja za srećom kroz slobodu da se stiće bez ograničenja. Pošto je upozoreno na preteranost, novo slavljenje sticanja nastavlja se opet sve dok novi period krize ne omogući novu priliku za odigravanje centralne kulturne i najtrajnije protivrečnosti kapitalizma: slavljenja sticanja unutar normativnog okvira ograničenja tog sticanja" (Cushman, 2015: 18).

Ovakvu perspektivu, naravno, omogućuje retrospektiva. Podsticanje „stambenih mehurova” je zaista napravilo rugobu od „zapadne posvećenosti idealima lične ambicije” – kupci kuća nižih prihoda i špekulanti pozajmili su više nego što su se mogli nadati da će ikada isplatiti da bi kupili kuće, a zajmodavci koji rade za proviziju bili su presrećni da ih obavežu; bankari su se dočepali hipoteka i preprodali ih investitorima, uzimajući pritom pozamašnu naknadu, pa se kriza konačno prikazala kao rezultat „naduvavanja, beskrupuloznih kreditora i dužnika koji su postali previše pohlepni” (detaljnije: Morgenson i Rosner, 2011) – ali su tokom prethodnih godina ekspanzije te sada na zao glas izašle rizične hipoteke bile vrlo popularne i hvaljene kao „društenokorisne”. Javna politika Sjedinjenih Država je decenijama isticala prednosti vlasništva nad stanom, podstičući ambicije onih koji žive sa niskim ili srednjim primanjima – za koje je rizična hipoteka, sa svim svojim manama, bila jedini način da ih ostvare. „Da li su ti kupci stanova zaista bili pohlepni pokušavajući da žive iznad svojih mogućnosti ili ambiciozni smerajući da poboljšaju svoje imovinsko stanje?” (Kirby, 2008). Ako se za njih još može imati razumevanja, ogromni platni paketi izvršnih direktora izazvali su nepodeljeno moralno gnušanje. Ali i tu se pokazuje da su u poslednjih nekoliko decenija eksplodirale „kompenzacije” koje su oni dobijali – uz odobravanje i stručne i „šire javnosti” (Cache, 2010: 53). Biće, zaključuje Kirbi (Kirby), da je naša percepcija pohlepe utkana u našu prirodu i intrinzično povezana sa zavišću: „kada stvari idu dobro pozdravljamo uspeh drugih; kada krenu naopako, više ne” (Kirby, 2008).

Status pohlepe, dakle, varira s obzirom na ekonomske uslove. To važi kad god se radi o političko-istorijskoj interpretaciji njenog mesta u razumevanju i oblikovanju društvene stvarnosti, pa i kada je reč o socijalno-psihološkom tumačenju recepcije vinovnika poslednje finansijske krize. Psihološki faktor „kolektivne potrebe da se pobeogne od stvarnosti sve složenijeg i ranjivijeg globalnog sveta i nađe iluzorni spas u posedovanju novca i imovine”, za povoljnog ekonomskog ciklusa, (p)održavao je „zaverenički” savez finansijskih operatora, regulatornih vlasti i javnosti, u infantilnom uverenju da će tržište obezbediti večno bogatstvo i dom velikom broju ljudi. Ta iluzija se razvila u „nešto srodno psihičkom utočištu”: osećaj omnipotencije, obmana i odsustvo

figure oca, odnosno vlasti, kao psihičkog reprezenta stvarnosti, podstakli su manični talas osionog optimizma, pohlepe i odveć samouverenog investiranja. Kriza je nastupila kada je stvarnost konačno razbila iluziju – posledično otkrivši stvarni svet u svoj njegovoj ranjivosti (Morante, 2010: 4).

Literatura

- Abrahams, Marc. 2010. Oliver Stone: His Part in our Downfall. *Guardian*, 1. jun: 3.
- Ackert, Lucy F., Bryan K. Church i Richard Deaves. 2003. Emotion and Financial Markets. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, br. 2: 33–41.
- Akerlof, George A. i Robert J. Shiller. 2009. *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why it Matters for Global Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Alexander, Jeffrey C. 2010. *The Performance of Politics: Obama's Victory and the Democratic Struggle for Power*. New York: Oxford University Press.
- Auletta, Ken. 1986. *Greed and Glory on Wall Street: The Fall of the House of Lehman*. New York: Random House.
- Bell, Daniel. 1976. *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.
- Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. 1981. Beograd: Britansko i inostrano biblijsko društvo.
- Binswanger, Harry. 2002. Greenspan on „Infectious Greed”. *Capitalism Magazine*, 30. avgust, dostupno na internet adresi: <http://www.capmag.com/article.asp?ID=1825> (pristupljeno 13. jula 2016).
- Boltanski, Luc i Ève Chiapello. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Braithwaite, Tom. 2010. Bear Stearns Chief Blames Banks Failure on Rumour and Speculation. *Financial Times*, 6. maj, dostupno na internet adresi: http://www.ft.com/cms/s/0/2e11ad84-586e-11df-9921-00144feab49a.html?nclick_check=1 (pristupljeno 13. jula 2016).
- Cache, Bernard. 2010. Obama Versus Irresponsibility: Can Moderation Triumph Over Greed?, *AA Files*, br. 60: 53–55.
- Clarke, Harry. 2009. The End of Free Market Fundamentalism: Not of the Mixed Economy. *Economic Papers*, god. 28, br. 4: 376–382.
- Cohan, William D. 2009. *House of Cards: A Tale of Hubris and Wretched Excess on Wall Street*. New York: Doubleday.
- Colson, Chuck. 2008. Topsy on Wall Street: A President's Candid Comment”, *Crosswalk*, 29. jul, dostupno na internet adresi: <http://www.crosswalk.com/news/commentary/11579703/> (pristupljeno 13. jula 2016).

- Cornelius, James V. 2004. Veblen's Theory of Finance Capitalism and Contemporary Corporate America. *Journal of Economic Issues*, god. 38, br. 1: 29–58.
- Cushman, Thomas. 2015. The Moral Economy of the Great Recession, *Society*, god.52, br. 1: 9–18.
- DiMaggio, Paul. 2002. Endogenizing Animal Spirits: Toward a Sociology of Collective Response to Uncertainty and Risk”, u: Mauro F. Guillén, Randall Collins, Paula England i Marshall Meyer (ur.). *The New Economic Sociology: Developments in an Emerging Field*. New York: Russell Sage Foundation.
- Durkheim, Émile. 1951. *Suicide: A Study in Sociology*. New York: Free Press.
- Elster, Jon. 1996. Rationality and the Emotions. *Economic Journal*, god 106, br. 438: 1386–1397.
- Freeman, Richard B. 2010. It's Financialization!. *International Labour Review*, god. 149, br. 2: 163–183.
- Friedman, Thomas L. 2006. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Garnaut, Ross i David Llewellyn-Smith. 2009. *The Great Crash of 2008*. Carlton: Melbourne University Publishing.
- Greenspan, Alan. 2002. Testimony of Chairman Alan Greenspan regarding the Federal Reserve Board's Monetary Policy Report to the Congress, given before the Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs, U.S. Senate. 16 jul. *The Federal Reserve Board*, dostupno na internet adresi: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/hh/2002/july/testimony.htm> (pristupljeno 14. jula 2016).
- Gvozden, Vladimir i Alpar Lošonc. 2015. Pohlepa kao apstrakcija robe, u: Dragan Prole i Alpar Lošonc (ur.). *Pohlepa*. Novi Sad: Adresa.
- Hansen, Laura L. i Siamak Movahedi. 2010. Wall Street Scandals: The Myth of Individual Greed. *Sociological Forum*, god. 25, br. 2: 367–374.
- Hare, David. 2009. *The Power of Yes: A Dramatist Seeks to Understand the Financial Crisis*, London: Faber & Faber.
- Irvin, George. 2014. The End of Business as Usual. *Development and Change*, god. 45, br. 2: 376–383.
- Keynes, John Maynard. 2007. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kirby, Jason. 2008. Is Greed Good?. *Macleans*, br. 121, 16. april, dostupno na internet adresi: http://www.macleans.ca/business/companies/article.jsp?content=20080416_116858_116858: (pristupljeno 27. januara 2015).
- Klein, Rick. 2008. McCain Blames Greed for Wall St. Mess; Obama blames GOP, *ABC News*, 16. septembar, dostupno na internet adresi: <http://abcnews.go.com/Politics/5050/story?id=5812268&page=1> (pristupljeno 13. jula 2016).

- Knights, David i Darren McCabe. 2015. „Masters of the Universe”: Demystifying Leadership in the Context of the 2008 Global Financial Crisis. *British Journal of Management*, god 26, br. 2: 197–210.
- Lanchester, John. 2010. *Whoops! Why Everyone Owes Everyone and No One Can Pay*. London: Allen Lane.
- Lewis, Michael. 1989. *Liars Poker: Two Cities, True Greed*. London: Hodder and Stoughton.
- Lewis, Victor, Kenneth D. Kay, Chandrika Kelso i James Larson. 2010. Was the 2008 Financial Crisis Caused by a Lack of Corporate Ethics? *Global Journal of Business Research*, god.4, br. 2: 77–84.
- Marks, Karl. 1978. *Kapital*, tom 1, Beograd: Prosveta.
- McDowell, Linda. 2010. Capital Culture Revisited: Sex, Testosterone and the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, god 34, br. 2: 652–658.
- McDowell, Linda. 2011. Making a Drama out of a Crisis: Representing Financial Failure, or a Tragedy in Five Acts. *Transactions of the Institute of British Geographers*, god 36, br 2: 193–205.
- McLean, Bethany i Joe Nocera. 2010. *All the Devils Are Here: The Hidden History of the Financial Crisis*. New York: Portfolio.
- Meadowcroft, John. 2010. Three Myths of the Financial Crisis. *Economic Affairs*, god. 30, br. 1: 107.
- Morante, Flavia. 2010. Omnipotence, Retreat from Reality and Finance: Psychoanalytic Reflections on the 2008 Financial Crisis. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, god.7, br. 1: 4–21.
- Morgenson, Gretchen i Joshua Rosner. 2011. *Reckless Endangerrment: How Outsized Ambition, Greed, and Corruption Led to Economic Armageddon*. New York: Times Books.
- Nussbaum, Martha Craven. 2001. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Obama, Barack. 2008. A Rescue Plan for the Middle-Class. 13. octobar, Toledo, Ohio, Real Clear Politics, dostupno na internet adresi: http://www.realclearpolitics.com/articles/2008/10/a_rescue_plan_for_the_middlecl.html (pristupljeno 14. jula 2018).
- Osborne, George. 2012. Statement by the Chancellor of the Exchequer, Rt. Hon George Osborne, MP, on FSA [Financial Services Authority] Investigation into LIBOR. 28. jun, dostupno na internet adresi: <https://www.gov.uk/government/speeches/statement-by-the-chancellor-of-the-exchequer-rt-hon-george-osborne-mp-on-fsa-investigation-into-libor> (pristupljeno 14. juna 2016).
- Peukert, Helge. 2010. The Financial Crisis: Origins and Remedies in a Critical Institutional Perspective. *Journal of Economic Issues*, god. 44, br. 3: 830–838.
- Prole, Dragan. 2015. Institucionalizovana pohlepa. Moć grupe i nemoć zajednice, u: Dragan Prole i Alpar Lošonc (ur.). *Pohlepa*. Novi Sad: Adresa.

- Reinhart, Carmen M. i Kenneth S. Rogoff. 2009. *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press.
- Ritholtz, Barry i Aaron Task. 2009. *Bailout Nation: How Greed and Easy Money Corrupted Wall Street and Shook the World Economy*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Roubini, Nouriel i Stephen Mihm. 2010. *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance*. New York: Penguin Press.
- Sennett, Richard. 2006. *The Culture of the New Capitalism*. Yale: Yale University Press.
- Shiller, Robert. 2005. *Irrational Exuberance*. Princeton: Princeton University Press.
- Shiller, Robert. 2008. *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened and What to Do About It*. Princeton: Princeton University Press.
- Skidelsky, Edward. 2011. The Emancipation of Avarice. *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, br.213: 33–39.
- Slatter, Mark. 2014. The Secret Life of Greed. *The Anglican Theological Review*, god. 96, br. 3: 481–503.
- Sorkin, Andrew Ross. 2009. *Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System from Crisis – and Themselves*. New York: Viking.
- Sternberg, Elaine. 2013. Ethical Misconduct and the Global Financial Crisis. *Economic Affairs*, god. 33, br. 1: 18–33.
- Stiglitz, Joseph. 2010. *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W. W. Norton.
- Talidari. 2009. Kraj pohlepi i korupciji. dostupno na internet adresi: [http://www.zivotna-skola.hr/mane/pohlepa.html#b_\(pristupljeno 8. jula 2016\)](http://www.zivotna-skola.hr/mane/pohlepa.html#b_(pristupljeno%208.%20jula%202016)).
- Taylor, Michael H. 2011. On Greed: Toward „Concrete and Contemporary Guidance for Christians”, *The Ecumenical Review*, god. 63, br. 3: 295–305.
- Tett, Gillian. 2009. *Fool's Gold: How Unrestrained Greed Corrupted a Dream, Shattered Global Markets and Unleashed a Catastrophe*. London: Little, Brown.
- Thibodeau, Patrick. 2008. Greenspan: Bad Data Hurt Wall Street Computer Models. *New York Times*, 23. oktobar, dostupno na internet adresi: <http://www.nytimes.com/external/idg/2008/10/23/23idg-Greenspan-Bad.html> (pristupljeno 13. jula 2016).
- Thrift, Nigel, Andrew Leyshon i P. Daniels. 1987. „Sexy, Greedy”: The New International Financial System, the City of London and the South East of England. *Working Papers in Producer Services*, br. 8, University of Bristol and Service Industries Research Centre, Portsmouth Polytechnic.
- Tickle, Phyllis A. 2004. *Greed: The Seven Deadly Sins*. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max. 1992. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Routledge.

- Wolfe, Tom. 1987. *The Bonfire of the Vanities*, New York: Bantam Books.
- Wright Mills, Charles. 1967. *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Yuran, Noam. 2014. *What Money Wants: An Economy of Desire*. Stanford: Stanford University Press.
- Zelizer, Viviana A. 1988. Beyond the Polemics on the Market: Establishing a Theoretical and Empirical Agenda. *Sociol Forum*, god. 3, br. 4: 614–634.